

Sandstrendur Öxarfjarðar og Héraðsflóa

Hákon Aðalsteinsson

Greinargerð HA-92-06

SANDSTRENDUR ÖXARFJARÐAR OG HÉRAÐSFLÓA

Strönd Öxarfjarðar frá og með Lóni í Kelduhverfi að ósum Brunnár er á Náttúruminjaskrá Náttúruverndarráðs (1991). Innan þess eru auk Lóns, vötnin Víkingavatn, Árnaneslón og Skjálftavatn, sem myndaðist við umbrotin 1975-'76, auk annars votlendis og svæða upp með Stóra og Litlá. Strönd Héraðsflóa milli Jökulsár í Fljótssdal og Selfjóts með bökkum þess, sem og Hjaltastaðablá eru einnig á Náttúruminjaskrá.

Náttúruminjaskrá lýsir stefnu Náttúruverndarráðs varðandi friðlýsingu, og er til undirbúnings henni. Oft skortir á að fullnægjandi rannsóknir hafi farið fram til að lýsa nákvæmlega markmiði með væntanlegri ósk um friðlýsingu, eða til nákvæmrar afmörkunar á minjunum. Líklegt má telja að við gildistöku laga og reglugerða varðandi umhverfismat, muni óskir NVR um friðlýsingar framvegis verða meðhöndlaðar í svæðisskipulagi líft og aðrar hugmyndir eða óskir um landnýtingu.

Tilvist þessara svæða á Náttúruminjaskrá má rekja til starfa undirnefndar NVR um náttúruminjaskráningu. Sumarið 1974 var á hennar vegum aflað gagna um votlendi á landinu, og þau ásamt öðrum tiltækum gögnum og heimildum notuð til að gera "Skrá um votlendi", sem birt er án höfundar í Votlendi, riti Landverndar Nr. 4 (1975).

Þar segir m.a. "Leitast hefur verið við að skrá hér:

1. Þau votlendi sem hafa mesta þýðingu fyrir fuglalíf.
2. Votlendi sem eru óvenjuleg að gróðurfari eða lífríki, og votlendi sem eru einu fundarstaðir eða aðalstöðvar sjaldgæfra tegunda.
3. Votlendi sem eru dæmigerð fyrir ákveðnar gerðir, sérstaklega þau sem eru í verulegri hættu.
4. Votlendi sem hafa gildi vegna nágrennis við þéttbýli."

Í votlendisskránni er eftirfarandi lýsing á svæðunum og helstu rök fyrir skráningu þeirra gefin:

KELDUHVERFI-ÖXARFJÖRÐUR

1. Votlendi á svæðinu frá Lónslóni í Kelduhverfi að Araós í Öxarfirði, N.-Þing. Alls um 25 km²
2. a) Lónslón og mýrarspilda austan þess, Kelduneshr. Um 7 km².
b) Víkingavatn (um 2 km²) og mýrar kringum það, einkum að austanverðu. Um 7 km².
c) Árnaneslón og votlendi við Árnanes; Stóra og Litlá með bökkum. Um 7 km².
d) Lónengi, Staðarlón, Araós og nálægar mýrar, Skógakvíll. Um 6 km².

3. Sjávarlón og gróðurmikil grunn vötn. Miklar starengjar (gulstör og mýrastör) með skjum og keldum í gömlum árfarvegum.
4. Mjög mikið verpur af öndum (sennilega alls um 1500-2000 pör) og vaðfuglum á svæðinu. Af öndum ber mest á skúfönd, rauðhöfðaönd, urtönd og stökkönd. Einnig margar aðrar tegundir, m.a. hrafnönd (um 50 pör), skeiðönd (sennilega nokkrir tugir) og gulönd. Við Lón er stórt æðarvarp. Um 4000 grágæsir í sárum síðari hluta sumars. Af vaðfuglum ber mest á óðinshana, lóupræl, spóa og stelk.
5. Landslagsverndun er æskileg, enda þótt framræsla virðist fremur ólíkleg vegna þess hve landið liggur lágt og sandfokshætta er mikil. Nauðsynlegt er einnig að kanna áhrif minks og leiðir til úrbóta.

HJALTASTAÐABLÁ

1. Hjaltastaðablá og Eiðadokk í Hjaltastaðahr. á Fljótsdalséraði, N.-Múl. Alls um 27 km².
2. a) Flóar og tjarnir meðfram Selfjótí að vestan, frá Ósum um Miklavatn suður undir Bóndastaði, svo og spildan austan Selfjótis.
b) Eiðadokk austan Lagarfljótsóss móts við Seleyri.
3. Hjaltastaðablá er að mestu marflatir og mjög blautir flóar með keldum og tjörnum. Ríkjandi tegundir eru vetrarkvíðastör og klófffa (brok), og ljósastör í keldum, en fjölmargar mýrlendisplöntur finnast, m.a. hin sjaldgæfa fölvastör (*Carex livida*) í talsverðu magni og keldustör (*Carex magellanica*) finnst á blettum.
Norðan og austan Gagnstöðvar skiptast á tjarnir girtar ljósastör, mýrarsund með mýrastör og vetrarkvíðastör og þurrlendisrimar með runngróðri og lyngi.
Í Eiðadokk eru víðáttumikil og sendin gulstararengi með tjörnum.
4. Á öllu þessu svæði er mikið af öndum og vaðfuglum. Af öndum ber einna mest á urtönd, grafönd og hávellu. Flórgoði verpur við tjarnir í blánni, og óvenjumikið er af lóm, einkum í Eiðadokk. Af vaðfuglum er mest af óðinshana, lóupræl, spóa og stelk, en jaðrakan er að byrja að nema land.
5. Svæðið er þýðingarmikið bæði vegna sérstæðs og fjölbreytilegs gróðurfars mýrlenda og sem varpstöðvar. Framræsla virðist tilgangslaus í Hjaltastaðablá og væri athugandi að setja flóðlokur í þá skurði sem þegar eru þar. Meðal annars er skurður austan Gagnstöðvar í Selfjót til tjóns, þar eð vatnsborð hefur lækkað skaðlega í tjörnum á því svæði. Loks má benda á að votlendisræman næst Héraðssandi er viðkvæmt svæði vegna gróðurverndar og er vafasamt að lækka grunnvatnsborð slíkra svæða. Til álita kemur að friða á sama máta votlendi í Húsey og vestan Jökulsár á Dal, en það svæði er sennilega ekki eins mikilvægt og einstætt og Hjaltastaðablá.

Virkjun Jökulsárna, sem renna til sjávar á þessum söndum, gæti hugsanlega ógnað að einhverju leyti markmiðum Náttúruverndarráðs með náttúruminjakráningu þessarra votlendissvæða. Sú ógnun stafar af hættu á rofi sandanna eftir að aurframburður ána yrði stemmdur í miðlunarlönnum inn í landi. Reynt hefur verið að meta hve mikið rof af þeim sökum yrði (Hákon Aðalsteinsson, HA-03/92), og er talið að það geti jafngilt um 1 km á 200 árum. Sennilega væri skynsamlegt að miða tímabilið við skemmri tíma, eða t.d. 100 ár sem er nær líklegum endingartíma virkjananna. Á því tímabili er líklegt að rofið verði nær 700 m, því að búist er við að það verði örast fyrst. Reyndar væri rétt að taka tillit til almennrar hækkunar sjávar (2 mm á ári), sem gæti aukist vegna hugsanlegra gróðurhúsaáhrifa af loftslagsbreytingum, og gera ráð fyrir 1

km rofi á 100 ára rekstrartíma virkjana.

Þá er spurningin hvað er innan 1000 m frá strönd Öxarfjarðar og Héraðsflóa.

Á Héraðssandi er ekki annað að sjá af loftmyndum en að auðn sjávarsands nái a.m.k. 1 km til lands, hvar sem á ströndina er litið. Samkvæmt athugun sem gerð var á svæði því sem er á Náttúruminjaskrá 1985-'87, er ekki annað að sjá en að allt votlendi og mest allt gróðurlendi á söndunum sé a.m.k. 2-3 km frá ströndu. Hið sama á einnigvið um það fuglalíf, sem ætlað er að verja með þeirri friðlýsingu sem n^attúruverndarráð stefnir að (Háldán Björnsson og Skarphédinn Þórisson 1988). Með tímanum munu ósar Jökulsár á Dal og Lagarfljóts skiljast að.

Um helmingur af Lónslóni er vaðall og engar líkur á að rof hafi áhrif á hið eiginlega lón, og mun rífið að líkindum flytjast inn eftir því sem ströndin rofnar. Frá Víkingavatni eru um 1,4 km til strandar, og mun rofið því ekki hafa áhrif á það. Svipuð fjarlægð eða meiri er milli strandar og þess gróðurlendis sem telst til votlendis, samkvæmt lauslegu gróðurkortu af svæðinu frá Lóni og lítið eitt austur fyrir Stórá, gert af breskum háskólaleiðangri 1973 (Mark Wilson 1974). Tæpur km er að Árnaneslóni, og það er því ekki í neinni bráðri hættu. Skógalón mun ræsast fram, og votlendi við Staðarlón og Araós skerðast, en önnur votlendi á þeim slóðum, svo sem Lónengi og við Skógakvíl yrðu ekki fyrir áhrifum. Sama gildir um Skjálftavatn, sem er um 4 km frá ströndu.

Jökulsá á Fjöllum rann fyrrum í farvegi Stórá til sjávar. Árið 1902 breytti hún farvegi sínum og myndaði Bakkahlaup, og þar rennur meiri hluti árinna til sjávar nú, en hluti hennar um farveg Brunnár (Sandár). Við umbrotin 1975-'76 seig um 8 km spilda austan við Bakkahlaup. Um þessa lögð hefur hluti Jökulsár runnið á sumrin síðan 1976. Láglandið í Öxarfirði er aurkeila Jökulsár á Fjöllum. Á lengri tíma litið er því ekkert til sem heitir óbreytanlegt landslag á þessum slóðum. Allar líkur eru á því að með tíð og tíma muni Jökulsá leita í meira mæli en hingað til í þessa lögð á leið sinni til sjávar, þ.e. í Skógalón og um Araós, fylla hana, og spilla landi við Skóga og öllu því votlendi, sem talið er hafa verndargildi austan Bakkahlaups. Öðru máli gegnir ef rennsli árinna minnkar og hún hættir að bera fram sand, þá eru líkur á því að hún sætti sig við t.d. Bakkahlaup sem aðalfarveg og grafi hann niður.

HEIMILDIR

Háldán Björnsson og Skarphédinn Þórisson 1988. *Könnun votlendis á utanverðu Fljótsdals-
héraði*. Náttúrugripasafnið í Neskaupstað.

Landvernd 1975. *Skrá um votlendi*. Í Arnþór Garðarsson (ritstj.) *Votlendi*. Rit Landverndar
Nr. 4; s. 206-238.

Náttúruverndarráð 1991. *Náttúruminjaskrá, 6. útgáfa*. Náttúruverndarráð, 62 s. + kort.

Wilson, M. 1984. *Botanical studies in the Lake Víkingavatn/Öxarfjörður area*. Report on the
expedition to Iceland 1973. NCUT, Exploration Society: 38-44.